

*****

ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*****

УДК 811.112.2

О. Е. Курпиченко

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ Й УДОСКОНАЛЕННЯ МОВИ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті подано різні лінгвістичні точки зору на розвиток мов та їх взаємовідносини. Предметом опису є зміни у словниковому складі, а також фонетиці, морфології та синтаксисі. Зауважено на фонетичних, граматичних та лексичних новаціях сучасної німецької мови.

Ключові слова: раціоналізація мовної системи, діяхронія, синхронія, словотворення, запозичення.

Метою статті є дослідження найновітніших тенденцій, виявлення й визначення етапів подальшого розвитку сучасної німецької мови. Для цього потребує вирішення низка завдань, а саме: визначення чинників і причин мовних змін; визначення мовних норм при неодмінному розгляді норм літературної мови; визначення закономірностей утворення інновацій у сучасній німецькій мові; розгляд тенденцій мовної економії, інтернаціоналізації лексики та проблем варіативності в сучасній німецькій мові.

Насамперед подано новації сучасної німецької мови. Найбільшу увагу приділено прогнозуванню розвитку мови в галузях фонетики, граматики й лексики.

У сучасній лінгвістичній науці подано дві точки зору на розвиток мов і їх взаємовідносини, а отже, – різні підходи до вивчення проблеми діяхронічної лінгвістики. З одного боку, традиційна генетична точка зору, що виходить із постулату спільності походження споріднених мов. З іншого – прагнення замінити поняття “прамови” поняттям мовного союзу та, відповідно, спроби із застосуванням даних порівняльної типології, з урахуванням проблем ареальної лінгвістики, теорії субстратів розглядати споріднені мови як результат конвергенції мов різних систем.

Сучасна індоєвропейстика намагається встановити відносну хронологію розвитку індоєвропейських діалектів і тим самим уникнути змішування фактів різних епох. При вирішенні цієї задачі особливого значення набувають типологічні закономірності щодо співвідношення елементів структури мови. Дослідження співвідношення різних мовних систем є дуже важливим для теоретичного обґрунтування та уточнення методів порівняльно-історичного мовознавства, а також для перевірки одержаних завдяки цим методам результатів.

На сьогодні в мовознавстві переважають синхронні дослідження сучасних мов. Деякі лінг-

вісти не вважають за потрібне брати до уваги динаміку в сучасній мові, оскільки визнають мову тільки як систему. Однак факти свідчать про інше. Характерним доказом наявності динаміки в сучасній німецькій мові є, насамперед, зміни в словниковому складі, а також у фонетиці, морфології та синтаксисі.

Мова може зазнавати суттєвих змін упродовж короткого часу. В лексиці ці зміни можна легко помітити, але в фонетичній та граматичній системах їх виділити важче, тому новітні тенденції розвитку в цих областях встановити надзвичайно складно. Процеси, що виникають у межах мови, повинні ретельно вивчатися, для того щоб можна було вирішувати подальші проблеми розвитку мови.

В останні десятиліття в суспільстві відбуваються всебічні зміни, що також впливають на мову, оскільки мова й суспільство утворюють специфічну єдність. Підвищення мовної культури, як і складання нормативних словників і граматики, потребує постійного оцінювання мовної культури в перспективі. Сучасні норми літературної мови часто існують у двох чи більше варіантах на всіх рівнях мови: у фонетиці, орфографії, морфології та синтаксисі.

У сучасній німецькій мові нараховують тисячі конкурентних форм. Мовна еволюція сама визнає тимчасову наявність старої та нової форм. При цьому лінгвіст повинен оцінювати факти не тільки з позиції сьогодення, але й враховувати їхнє майбутнє застосування.

У мові поєднуються і переплітаються зовсім різні якості та сфери людського буття: соціально-історичні, психологічні, літературно-естетичні. Але основним питанням є суспільна функція мови, її зв'язок з історією народу.

Розрізняють дві групи факторів і причин мовних змін: інтралінгвістичні та екстралінгвістичні. Ці групи різняться, на думку деяких лінгвістів, оскільки внутрішні чинники діють постійно, а зовнішні – тільки протягом певного періоду.

Внутрішніми чинниками є, наприклад: а) уподібнення мовного механізму фізіологічним особливостям людського організму (зміни у бік полегшення вимови); б) ознаки мовної економії (у сучасній мові поширені скорочення й аббревіатури); в) тенденція до раціоналізації мовної системи, тобто мовні пересування, що роблять цю систему зручнішою та прозорішою (наприклад, скорочення довжини речень). До зовнішніх чинників належать усі явища, пов'язані із суспільним розвитком: політичні, економічні, соціальні зміни, а також вплив інших мов, міграції, освіти, культури мови тощо.

Розподіл на ці групи – складне питання, оскільки деякі фактори не можна однозначно віднести до тієї чи іншої групи.

Норберт Вінер, один з найвидатніших учених-філософів нашого часу, постійно підкреслював, що світ, у якому живуть люди, “є світом подій, а не ... мертвої одноманітності” [2, с. 75]. Про наш мовний світ можна сказати те саме: мова завжди перебуває в процесі історичного розвитку. Так, під час переломних моментів історії, як правило, відбуваються мовні зміни (особливо на лексичному рівні).

Однією з найпродуктивніших мовних змін можна вважати словотворення. Важко собі уявити іншу сферу німецької мови, про яку стільки було б написано й так мало відомо, як про словотворення. Причиною тому, з одного боку, є виключне багатство засобів і способів, за допомогою яких утворюються німецькі слова, а з іншого – певна односторонність методів дослідження. Словотворення в німецькій мові – одна з найбільш своєрідних і самобутніх рис її граматичної будови. Закони німецького словотворення склалися в результаті тривалого розвитку граматичної будови. На прикладі німецького словотворення можна прослідити та спрогнозувати становлення і зміни німецької мови на сьогодні.

Словотворення подано у вигляді полів, кожне з яких однорідне, має свої особливі ознаки й закономірності. Всередині кожного поля елементи розміщуються між полюсами: продуктивним і непродуктивним. У кожному з полів спостерігається постійна взаємодія, пересування, переосмислення і конкуренція словотворчих засобів.

Окремі словотворчі поля не існують ізольовано в мові, а накладаються одне на одне, впливають на вживання тих чи інших засобів та урівноважують одне одного. Вся складна система взаємодії полів існує в часі. Вона розвивається, змінюється.

У системі німецького словотворення потрібно відрізнити:

- 1) засоби, які служать для творення слів (основи, суфікси, префікси, вставні елементи тощо): *um-*, *ver-*, *-sam*, *-mann* та ін.;
- 2) моделі, за якими будуються слова (структури, зразки, схеми, що лежать в основі кожного слова німецької мови);
- 3) типи словотворення – це вся сукупність слів мови, побудованих за певною моделлю з тим чи іншим словотворчим засобом;

4) поля – це пласти німецького словника, які охоплюють усі слова мови, побудовані за однією моделлю.

Однією з найхарактерніших ознак німецького словотворення є прагнення різних типів слів – складних і похідних – до форми простого слова. Всі прості слова німецької мови нашого часу можна розглядати як єдине поле.

Друге поле німецького словотворення становлять слова, створені шляхом переходу із однієї частини мови в іншу. Субстантивація дуже часто вживається в німецькій мові: а) із прикметників, дієприкметників і прислівників: *das Deutsche*, *das Gelehrte*, *die Kleine*, *der Reisende*; б) із дієслів: *das Leben*, (звичайно субстантивується інфінітив, рідше – особові форми: *das Soll*); в) із займенників: *das Du*, *das Seine*; г) із сполучників: *das Aber*; д) із букв: *das A und das O*; е) із речень: *das Mensch-an-sich-sein* [11, с. 387].

Перехід у прикметники менш продуктивний, ніж субстантивація. Деякі прислівники – це відмінкові форми іменників і прикметників або особові форми дієслів.

У сучасній німецькій мові прямо на очах відбувається відокремлення і виділення великої кількості часток, і, насамперед, модальних: модально-підсилювальних, модально-обмежувальних тощо. Створюється нова частина мови – модальні слова. Це найменш продуктивні в сучасній німецькій мові дієслова.

Під час переходу слів із однієї частини мови в іншу змінюється лексико-граматична і фонетична характеристика слова.

Третє словотворче поле німецької мови складають похідні слова. На одному полюсі похідних слів у сучасній німецькій мові концентруються слова з продуктивними суфіксами і префіксами, напр. – *er-*, *-ler*, *-lein*, *-chen*, *-ung*, *-ig*, *-lich*, *-isch*; *un-*, *ent-*, *ver-*, *zer-* та ін. Напр.: *unkonkret*, *hundlich*. Другий полюс складають слова з непродуктивними префіксами і суфіксами – *t i* – *e* у іменників (*Macht*, *Lage*), *-sen*, *-chen i* – *enzen* у дієслів (*grinsen*, *hорchen*) і слова з префіксами *er-* і *ur-*. Серед окремих афіксів існує складний взаємозв'язок, який значною мірою визначає вживання тих чи інших афіксів у певній мовній ситуації.

Похідні слова, з точки зору сучасної німецької мови, загалом – поле середньої продуктивності.

Німецьке словоскладання становить дуже широке поле, основні полюса якого утворюють, з одного боку, найбільш продуктивні складні слова: *die Atom-Maus* – миша для дослідів у новітніх установках, *die Zivilisationsruine* – нервова людина сьогодення, а з іншого – найменш продуктивні копулятивні складні слова: *redsingen*, *singreden*, *ziehschleifen*, *saugbohnern* (mit dem Staubsauger bohnern).

Сучасні мови обов'язково включають у систему свого словотворення складноскорочені слова. Німецькі складноскорочені слова створюють особливе словотворче поле. З граматичної точки зору, всі німецькі скорочення можна

розподілити на декілька груп залежно від роду і типу відмінювання. З фонетичної точки зору словотворча структура дуже складна.

Намагання зекономити засоби вираження тісно пов'язане із зростаючим темпом життя. Це проявляється в тенденції мови до утворення складноскорочених слів.

Мова як суспільне явище завжди знаходиться в безупинному русі та розвитку. Кожна мовна зміна може відбуватися тільки в процесі комунікації. У певні періоди окремі явища мови сприймаються як нові. Інші посідають сильні позиції, а деякі є застарілими і відмирають. У такий спосіб здійснюється постійний розвиток мови, котра ніколи не залишається нерухомою: вона розвивається, функціонує, і функціонує, розвиваючись. Ця якість є необхідною умовою існування й функціонування мови і позначає також у вузькому розумінні окремі мовні зміни. Мовні елементи, що з'явилися, мають значення для акту комунікації, якщо їм притаманні специфічні властивості вживання, а також вони утворюють у більшості випадків елемент розвитку.

Як наслідок значних економічних і соціальних зрушень, взаємодій суспільств різних країн кінця XIX ст., у німецькій мові спостерігаються зміни, які продовжуються і в XXI ст., особливо в національних варіантах сучасної німецької мови. Наприклад, докази взаємодії германських і слов'янських суспільств і мов запропоновано незадовго після відкриттів У. Джоунза, Ф. Боппа і Ф. Шлегеля [4, с. 6].

Німецький граматикист Н. Рюдигер встановив, що сучасна німецька мова протягом п'ятдесяти років змінювалася таким чином, що можна констатувати: німець, який жив до 1900 р., так само погано зрозуміє тонкості сучасної німецької розмовної мови, "як іноземець, котрий жив менше 10 років у німецькомовному середовищі" [8, с. 205]. У лексиці зміни можна помітити швидше, але, що стосується граматичного складу мови, то тут вони менш помітні, тому надзвичайно важко встановлювати на цьому рівні нові тенденції розвитку мови. Якщо ті процеси, що відбуваються в межах мови, ретельно досліджуються, то лінгвісти, виходячи з цих даних, можуть наблизитися до проблеми подальшого розвитку певної мови. Саме тому необхідно досліджувати структуру сучасної мови не як статичної системи, а як динамічної в повному обсязі. У динамічній системі мають місце певні тенденції розвитку, що підтверджують уже відомі зміни в процесі функціонування мови. Іншими словами, тут ставиться питання про майбутню долю мовного складу.

Досить широке дослідження проблем динамічного розвитку мовного складу можна успішно проводити на ґрунті німецької мови. Деякі старі діалекти на сьогодні майже зникли. Це результат масового переселення мільйонів людей у повосенні роки. Діалекти переселенців змішалися з діалектами місцевого населення так, що старі діалекти майже цілком припинили

своє існування. Змінилися зв'язки між німецькою розмовною та літературною мовою. Нюанси розмовної мови нівелювалися. Це також є результатом впливу на німецьку мову інших мов (наприклад, англійської) протягом останніх років.

Наступним чинником, що поповнює словниковий склад мови, є запозичення. Запозичення іншомовної одиниці – складний багатогранний процес, у якому виділяється декілька аспектів. Л. П. Крисін позначає такі актуальні питання в дослідженні запозичення: яке явище вважати запозиченням; причини запозичення; види або типи мігруючих елементів; види або типи іншомовних слів як найбільш часто і регулярно запозичених мовних одиниць; освоєння слова в мові, що запозичує, та різні аспекти цього запозичення; ознаки освоєння іншомовного слова, що дають змогу вважати його запозиченням [6, с. 155].

У науковій літературі термін "запозичення" використовується для позначення процесу і результату цього процесу. Подвійна природа дієслова "запозичувати", на яку накладається фактор індивідуального й загального в мові, визначає різне вживання терміна "запозичення": 1) факт імплантації, тобто саме попадання іншомовної одиниці в мову як на індивідуальному, так і на загальномовному рівні: "Кожне запозичення, ймовірно, проводить спочатку якась одна людина, а потім приймають і повторюють багато інших, й, можливо, весь процес повторюється знову й знову"; 2) процес адаптації або засвоєння в мові; 3) результат процесу засвоєння; 4) комплекс усіх стадій. "Запозичення – це процес, під час якого проходить поступове просування від поодиноких, оказіональних використань цього запозичення, шляхом його поступового засвоєння засобами мовної системи до остаточного включення його як повноправної складової до системи мови-рецептора з присвоєнням характеристик, які притаманні власним одиницям відповідних класів" [1, с. 60].

Д. С. Лотте виділяє буквальні та трансформовані запозичення. Під буквальними запозиченнями розуміємо "слово, що перенесене до іншої мови в тій формі, в якій воно в ньому існує на момент запозичення" [7, с. 10–11].

Міжмовні відносини реалізуються насамперед у проникненні лексики мови, що передає, в мову, що запозичує, з її подальшою адаптацією на рівні фонетики, словотвору й семантики. На прикладі словникового складу німецької мови картина міжмовних відносин спеціально розглянута Р. Хобергом [13, с. 137–142]. От що він пише: "З урахуванням словникового складу можна виділити три групи слів:

- споконвічні німецькі слова ("Erbwörter") (Hund, essen, fünf);
- слова з інших мов, що хоча б частково зберегли план вираження, що відхиляється від норм німецької мови, (звуковий склад, наголос, графіку) (Chef, Parterre, fair); їх називають "іноземними словами";

– слова з інших мов, що адаптувалися німецькою мовою у звучанні, наголосі і написанні й у яких менш помітне їхнє іншомовне походження (Pflanze, kämpfen, Mauer); їх називають “запозиченими словами”.

Усі ці, а також багато інших суспільних процесів (наприклад, поширення наукового прогресу, розвиток техніки, зростаючий вплив літературної мови на розмовне мовлення і, зокрема, вплив вимови, що звучить на радіо й телебаченні) привертає увагу лінгвістів, які також враховують зміни, що відбуваються у фонетиці, граматиці та лексиці німецької мови. Слід зазначити, що радіо й телебачення, а останнім часом інтернет-мережа справляють більший вплив, ніж преса.

Відомо, що мова змінюється в процесі історичного розвитку. Для мови характерні, з одного боку, постійний розвиток й удосконалення, з іншого – сталість і стабільність.

Основна функція мови – комунікативна, тому всі мовні зміни здійснюються в комунікативному процесі, тобто в процесі вживання слів. Кожна зміна в межах мови має характер процесу, оскільки від появи нового слова чи словосполучення до повного входження їх у мовну систему проходить певний час, а також це нововведення не одразу сприймається й використовується усіма носіями мови. Діахронічний розвиток мови передбачає синхронне співіснування старого та нового в синхронній опозиції. Представниками цієї синхронної опозиції є варіанти (фонетичний, орфографічний, морфологічний і лексичний). Отже, однорідність мови найтісніше пов'язана з варіативністю, а звідси – з проблемами мовних змін і мовного розвитку. При цьому для розвитку мови важливі територіальні, соціальні та функціональні ознаки.

Висновки. Як видно з багатьох прикладів, існування варіантів часто призводить до семантичної чи стилістичної диференціації або до застаріння одного з них. Тому варіативність часто є доказом мовних змін.

Стабільність і варіативність утворюють діалектичну єдність. Статика й динаміка є універсальними, співвідносними якістьми всіх природних мов. Під розвитком мови розуміємо комплекс змін, що має велике комунікативне значення. Домінуючим у цьому розвитку є якісний аспект змін. Таким чином, розвиток мови охоплює велику кількість різних змін, що діють в одному напрямі та при цьому дають можливість визначати тенденції подальшого розвитку.

Не можна не згадати про роль математики й статистики в сучасному мовознавстві. За допомогою обчислювальної техніки було створено багато частотних словників, які дали можливість лінгвістичній статистиці підрахувати кількість мовних змін.

Останні мовознавчі дослідження вказують, що мовні нововведення найчастіше подано в розмовному мовленні молодого покоління, а тому мовні форми, які використовує молодь, можна розглядати як можливі передвісники майбутнього стану мови.

Список використаної літератури

1. Брейтер М. А. Процесс языкового заимствования как способ реализации коммуникативных потребностей в рамках межкультурного взаимодействия / М. А. Брейтер // Лингвокогнитивные проблемы коммуникации. – Москва, 1997. – С. 49–65.
2. Вульф Н. В. К истории принятия единой немецкой орфографии / Н. В. Вульф // Лингвистические исследования. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 31–50.
3. Вульф Н. В. Новая немецкая орфография: путь к реформе / Н. В. Вульф // Лингвистические исследования. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 66–85.
4. Гугнин А. А. Несколько замечаний о проблематике славяно-германских исследований / А. А. Гугнин, А. В. Циммерлинг // Славяно-германские исследования. – Москва : Индрик, 2000. – С. 11–18.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
6. Крысин Л. П. Вспомяная Реформатского / Л. П. Крысин // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 151–155.
7. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – Москва : Наука, 1982. – 148 с.
8. Сова Л. В. Орфографическая реформа в ФРГ / Л. В. Сова // Материалы конференции, посвященной 90-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН А. В. Деницкой. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 203–209.
9. Bertelsmann Die deutsche Rechtschreibung / [verfasst von U. Hermann, bearbeitet von L. Gotze]. – Bertelsmann Lexikon Verlag, 1999. – 1073 s.
10. Böhme G. Zur Entwicklung des Dudens und seinem Verhältnis zu den amtlichen Regelwerken der deutschen Orthographie / G. Böhme. – Frankfurt am Main, 2001. – 466 s.
11. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. Völlig neu bearbeitete und erweiterte 26. Auflage. – Berlin: Bibliographisches Institut GmbH, 2013. – 1216 s.
12. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig, 1983. – 363 s.
13. Hoberg R. Fremdwörter: Wie soll sich die Gesellschaft für deutsche Sprache dazu verhalten? / R. Hoberg // Der Sprachdienst. – 5/96. – S. 137–142.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2015

Кирпиченко Е. Э. Проблема развития и усовершенствования языка в современных лингвистических исследованиях

В статье представлены различные лингвистические точки зрения на развитие языков и их взаимоотношения. Предметом описания являются изменения в словарном составе, а также в фонетике, морфологии и синтаксисе. Во внимание приняты фонетические, грамматические и лексические новации современного немецкого языка.

Ключевые слова: рационализация языковой системы, диахрония, синхрония, словообразование, заимствования.

Kyrpychenko O. The Problem of the Language Development and Improvement in the Modern Linguistic Investigations

The purpose of the proposed paper is to study the newest trends, to reveal and to distinguish phases of further development of the modern German language. Most attention is devoted to forecasting the language development in phonetics, grammar and vocabulary. The research of relations between different linguistic systems is very important for theoretical justification and specification of comparative historical linguistic methods as well as for checking results obtained through these methods.

The language may undergo significant changes over a short time. In recent decades, there occur comprehensive changes in society that also affect language since language and society form a specific unity.

There are two groups of factors and causes of linguistic changes: extra-and intralinguistic, which are hidden in deep semantics of the initial stage of language development. Internal factors are, for example: a) an adaptation of linguistic mechanism to physiological characteristics of the human body (changes towards pronunciation simplification); b) signs of language economy (abbreviations are common in modern language); c) a tendency to rationalize the language system, namely language movements that make the system more convenient and transparent (e. g. shorter sentences).

Derivation can be considered one of the most efficient linguistic changes. The intention of various types of words, both compound and derivatives, to form simple words is the most characteristic feature of the German word formation. It is equally important to emphasize the role of borrowings, which supplement the language vocabulary very quickly. Recent linguistic studies point that linguistic innovations are often present in colloquial speech of the young generation, therefore linguistic forms used by the young people can be considered as possible forerunners of the future language condition.

Key words: language system rationalization, diachrony, synchrony, derivation, borrowing.